

A KÖZVETÍTŐ SZENVEDÉLYE

1

Épp egy évszázada, 1913-ban jelent meg a *Nyugat*-ban Babits Mihály *Magyar irodalom* című írása, amelyben, amint rögtön az elején kimondja: „literatúránkat világirodalmi szemekkel akar(ja) vizsgálni.” Érdemes idézni a folytatást is: „Nehéz feladat. Ezt a mi kis sötét fülkénket az emberi szellem nagy palotájában vendégek nem járják. Baedekkek alig említik. Sok könyvet írtak már a magyar irodalomról: még senki sem írta meg róla a Fejezetet – abba a nagy könyvbe, amelynek *Világirodalom* a neve. Pedig tudós és magyar egyformán követelhetik ezt a fejezetet. A tudós: mert ha a világirodalom nem csupán gyűjtőnév – ha szerves valami, amit e szó jelöl –, maradhat-e bármely része hely és rang nélkül egy pontos rendszerben? A magyar: mert a nemzetek is adni akarnak, adni, beszélni, mint az egyes ember: és nemzetek szavai az irodalom. Mit ér a szó, ha senki sem hallja?”¹

Tanulmányában Babits irodalmunk művelőinek és híveinek általános panaszát fogalmazza meg. A sajnálkozásnál azonban tovább is megy: megpróbálja körülírni azt a műtípust, amely a nem magyar olvasó számára érdekessé tehetné a magyar irodalmat. A lényeg azonban, Babitsnál is, másoknál is, majd mindenkinél a panaszkodáson van. Laczkó Géza például, hogy a *Nyugat*-nál maradjunk, egy évvel korábban, 1912-ben közli *A magyar irodalom külföldön* című írását, két évtizeddel később pedig már tanulmánya címével kifejezi ingerültségét: *Miért nem kell Párizsban a magyar irodalom?*

A sorba, vagyis a literatúránkat világirodalmi szemmel vizsgálók sorába, az ifjú Gara László is beáll. A *Nyugat* 1930. 10. számában közli *Magyar irodalom Franciaországban* című cikkét. Az alig huszonhat éves s akkor már évek óta Párizsban élő fiatalember írásában a fájó frusztrációs jelenségnek, el nem ismertségünknek, egy másik aspektusát pécézi ki: a minden alapot nélkülöző dicsekvést.

„Budapesti napilapokban egyre-másra jelennek meg cikkek a magyar írók külföldi sikereiről. Ami Franciaországot, jobban mondva Párist illeti, ujjongó, hasábos cikkeket látunk a magyar drámairodalom diadalútjáról. Beszámolókat olvastunk Zilahy Lajos és Tormay Cécile francia fordításban megjelent regényeiről, melyek előtt tisztelettel hajtott fejet az egész párisi kritika. Adyt szokás úgy emlegetni, mint a modern költészet világszerte elismert Herkulesét, Petőfit, mint a világirodalom egyik legnagyobb lírai lángelméjét, akit már az iskolában tanítanak. Sokan szívesen hiszik el nálunk, hogy a francia irodalmi kávéházak törzsvendégeinek nincs más dolguk, mint a magyar lélek félig európai, félig ázsiai titkait fürkészni, a magyar kultúra tragikus alternatíváit tanulmányozni.”²

De a magasztaló, patetikus szövegre hamar jön a csattanós válasz. „Ez ellen a rokonszenves és megható elképzelés ellen semmi kifogásunk sincs azon az egyen kívül, hogy egy betű sem igaz belőle.”³ Gara végül egy esterházys mondattal próbálja helyretenni a dolgokat. „A helyzet ilyenformán szomorú, de nem kétségbeejtő.”⁴

Szomorú? Cikke megjelenésekor Gara László már túl van két antológián. Az 1926-ban megjelent *Anthologie de la poésie hongroise contemporaine*-nek, amelyet Pogány Béla és Géo-Charles jegyez mint válogató, egyik kezdeményezője és (többek közt Jules Illyéssel – Illyés Gyulával) egyik fordítója, a rákövetkező évben publikált *Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*nek viszont már szerkesztője és egyúttal, Marcel Largeaud-val, a társfordítója. 1930-ban és 1931-ben Gara három magyar regény fordítását publikálja, mindannyiszor Largeaud-val együttműködve. Az első regény Móricz Zsigmond Bovaryné-parafrázisa, *Az isten háta mögött*, a második Karinthy Frigyes műve, az *Utazás Capilláriába*, a harmadik pedig Márai Sándor cocteau-s regénye, a *Zendülők*. Mind a három, ahogyan a novellaantológia is, egy tekintélyes kiadó, a Rieder külföldi irodalmat bemutató sorozatában kapott helyet.⁵

Ebben az időszakban, vagyis a két világháború között, a Magyarország-kép Nyugat-Európában rendkívül kedvezőtlen. A magyarok Trianon-ressentiment-jának megvan Franciaországban a visszája: a magyarokra úgy tekintenek, mint a németek és osz-

rások hű szövetségésére, vagyis mint tényleges vagy potenciális ellenségre.⁶ Ebben a kedvezőtlen közegben több magányos harcos is próbálkozik a magyar irodalom bevezetésével; míg és miközben Párizsban Gara László, addig Budapesten François Gachot és Aurélien Sauvageot. Sauvageot részt is vesz az 1930-as áttörési kísérletben; az ő fordításában jelenik meg (szintén tekintélyes kiadónál, a Stocknál) Babits Mihály regénye, a *Tímár Virgil fia*.

A helyzet tehát a következő: van egyfelől a világirodalom, másfelől a magyar irodalom, a magyar irodalom nem képezi a világirodalom részét, a magyar írók emiatt elégedetlenek, egyes elkötelezett irodalmárok jelentősnek ítélt könyveket idegen nyelvre – itt franciára – fordítanak, s minden követ megmozgatnak, hogy olyan kiadót találjanak, amely hajlandó kiadni magyarról franciára fordított könyveket. A magyar közvélemény abban a tudatban él, hogy a lefordított könyvek komoly visszhangot keltettek a másik fél – vagyis a francia – irodalmi életében. Vannak országok – Gara László a németeket és a cseheket említi –, amelyek anyagi támogatással segítik saját íróik megjelenését. A magyar kormányzat szintén tett némi erőfeszítést ebbe az irányba, de nem túl nagy lelkesedéssel. Így a közvetítő, vagyis Gara László, magára hagyatva, de szenvedélyesen harcolt azért a célért, amely a magyar irodalom egészének a vágya: irodalmunk nagy értékeinek másokkal való meg- és elismertetése.

„A magyar író legnagyobb boldogsága – mondja (nekem) 1982-ben Mészöly Miklós –, ha végigmegy a boulevard Saint-Michelen, és a könyvesbolt kirakatában ott látja könyvének francia kiadását.” Mészöly nagyon pontosan jelöli meg a magyar írók ambícióját, a valós tét azonban ennél jóval bonyolultabb.

2

Ugyanis a mű lefordítása és publikálása csak a legelső – természetesen elengedhetetlen – szakasza a vágyott recepciónak. Máshonét tekintve: a lefordított és kiadott szövegek nyilvánvalóan egy olyan korpuszt alkotnak, melynek megvan a maga jelentősége, de amely, adott esetben, minden további nélkül, megmaradhat a

Bibliothèque Nationale vagy bármely más könyvtár katalógusából való pusztá jegyzéknek, tehát néma korpusznak. Ez az állítás vonatkozik például a párizsi Sorlot kiadónál 1944-ben megjelent két Kosztolányi-regényre⁷, amelyek sohasem láttak terjesztőt, és érvényes a magyarországi szakosított kiadónál megjelent számos fordításra, így a Corvina által kiadott művek csaknem mindegyikére, köztük az 1967-ben publikált francia nyelvű *Esti Kornélra* is.⁸ Kosztolányinak tehát három olyan műve szerepel a bibliográfiában, amely – mai tudásunk szerint – sohasem jutott el ahhoz a közönséghez, amelynek szánták.

Ha általánosabb szinten vizsgáljuk az idegen nyelvre fordított irodalmi művek problematikáját, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a szövegek recepciója általában három szinten megy (jobban mondva: mehetne) végbe. Az első, a sine qua non, természetesen a szöveg lefordítása és közzététele. Ez önmagában is problematikus, később még visszatérek rá. A második szint mindaz, ami a szöveghez kívülről kapcsolódik, vagyis Gérard Genette szavával az epitextus. Előszó egy közismert író-tollából (mint Thomas Manné a *Nérol* német kiadásához), azután a könyvről írott kritikák, beszámolók, tanulmányok, a szerzővel készített interjúk, vagy újabban: a vásárlók észrevételei, amelyeket manapság a könyvkereskedők és kiadók honlapján találunk. Az epitextus fontos, mondhatnám: nélkülözhetetlen, de nyilvánvalóan még nem a befejező szint. Hiszen az igazi recepció csak a harmadik szinten valósul (vagy valósulhatna) meg, azzal, hogy a szöveg betagozódik valamiféle intertextusba, vagy másként: abba a dialógusba, amely a kánonba bekerült művek között s a művekről folyik. A harmadik szint tehát a kanonizáció, amikor a szöveg, ideális esetben, bekerül immár egy tágabb fogású, mondhatni európai kánonba. Vagy Babits szavával, abba a régióba, ahol a művek térrel és idővel nem törődve beszédbe elegyednek egymással.

Visszatérve az első szint problematikájához, itt mindenekelőtt az a kérdés merül föl, hogy lehet-e, érdemes-e egyáltalán fordítani. Ismeretes az a felfogás, ezt képviseli például Szegedy-Maszák Mihály, amely szerint nincsen, nem lehetséges jó fordítás. „A költé-

szet lényegénél fogva fordíthatatlan és ugyancsak lényegénél fogva mindig fordítás.”⁹ Többé-kevésbé hasonló véleményen vannak a tanulmányában idézett szerzők, így Walter Benjamin, Paul de Man, Hans-Georg Gadamer. A fordíthatóság (vagy fordíthatatlanság) a műfajtól is függ; az iménti idézetben elsősorban a költészetről esik szó, s hasonlóképpen látja problematikusnak Gara László 1930-as írásában a lírai művek átültetését. „Versekkel ma nehezen tudnók a francia publikumot megközelíteni.”¹⁰ Ennek egyik oka, mondja, irodalmi, pontosabban a versformákkal kapcsolatos, a másik, hogy nincs érdeklődés a nem francia költészet iránt, még a céhbeliak között sem. Marad tehát a regény, s Gara fel is sorolja azt az ötöt, melynek esélye lehetne Párizsban: *Édes Anna, Légy jó mindhalálig!*, *Kivilágos kivirradtig*, *Gólyakalifa*, *Pál utcai fiúk*. Láttuk, hogy a fordítók (vagy a kiadók?) akkor nem ezeket választották.

Ami a fordíthatóságot illeti, én magam inkább Northrop Fry felfogását osztom, aki szerint lehetséges, amint a nemzeti bibliafordítások is bizonyítják, a szöveg lényegét más nyelvekbe átvinni, másképp ugyanis megmagyarázhatatlan volna a kereszténységnek a Könyvön, vagyis a Szentírásan alapuló elterjedése.¹¹ De a fordíthatóság hívei mások is, így például Kertész Imre, aki azt hangoztatja a *Mentés másként* címet viselő naplójában, s épp Szegedy-Maszák tanulmányára reflektálva, hogy ő maga fordításokból, kizárólag fordításokból ismerte meg a világirodalmat, és hogy magyarra fordított szövegek, Thomas Mann és Albert Camus írásai, határozták meg tulajdonképpen regényírói választásait.¹²

Témánkhoz visszatérve: amint az Henri Toulouze-féle, s még inkább a Sophie Aude által összeállított bibliográfiákból¹³ kitűnik, a franciául megjelent magyar művek száma és változatossága imponáló. Vannak persze gazdagabb és vannak szerényebb periódusok; jelentős e szempontból a 19. század vége, azután a már említett 1930–31-es lendület, később az 1956-os forradalmat követő öt-hat esztendő, s végül az 1989-es fordulat utáni, máig tartó periódus. Az első szint tehát figyelemre méltó. De a recepció – kevés kivétellel – itt megáll, az epitextus alig létező, a harmadik szintet pedig gyakorlatilag egyetlen lefordított mű sem éri el.

3

Gara Lászlót 1952-ben (vagy talán 1953-ban) ismertem meg. Párizsban élt már 1924 óta, ott alapított családot, ott volt lakása az Invalidek dómjának közelében, a rue Surcouf 29. szám alatt. 1945 után a magyar állam szolgálatába lépett, az MTI párizsi tudósítója lett. 1952-ben szabadságra jött haza, vissza, a családjához már nem engedték, Budapesten kellett maradnia. Apámnak és anyámnak régi ismeretsége volt Gara, feltehetőleg még a húszas évekből, Párizsból. Gyakran megfordult nálunk, többnyire unokatestvére, az Ifjúsági (később Móra) Kiadónál szerkesztő Rácz Edit társaságában. Két mozzanat maradt meg bennem ebből az időszakból. Az egyik Mozart *Don Giovanni*-lemezfelvételének a lejártszása meghívott közönség előtt, a Rákóczi gimnáziumban, ahol apám akkori igazgató volt. Az ötvenes-hatvanas években divatosak voltak az ilyen összejövetelek, ahol ritkaságokat lehetett lemezből hallani; ilyen volt az a számtalan lemezből álló teljes opera, melyet Gara hozott magával Párizsból. A másik történet arról szólt, hogy az MTI vezérigazgatója, aki egyúttal az MLSZ-nek is elnöke volt, arra kérte, hozzon neki egy műpéniszt Párizsból.

Az elmúlt években különféle folyóiratokban, illetve kötetben közzétett levelezésekből (Illyés Gyula,¹⁴ Kassák Lajos, Weöres Sándor, Déry Tibor, Ottlik Géza, Mészöly Miklós etc.) az tűnik ki, hogy Gara a kényszerből Budapesten töltött három év alatt nem került bele a magyar irodalmi élet körforgásába, az idézett írókkal – az egy Illyés Gyulát kivéve – csak a hatvanas évek elején került kapcsolatba, s alakított ki azután baráti viszonyt. Holott a Móra Kiadó révén, mely műfordítóként vagy meseíróként számos jelentős író foglalkoztatott, erre feltehetőleg már akkor alkalma lett volna.

Garát első párizsi utam során, 1960 szeptemberében láttam viszont. Szobája a rue Surcoufban mesésen rendetlen volt, mindenütt könyvek és főként gépiratok; készült, amint már az első öt percben megtudtam, a nagy *Antológia*. Egy Virág Benedek-fordítást nyomott rögtön a kezembe, nézzem meg, mondjam el, mi a véleményem a fordításról, aztán majd megvitatjuk, mit kell vál-

toztatni rajta. Dúltan és szenvedélyesen beszélt a készülő antológiáról, sorolta a magyarokat, akik dolgoznak neki, azután a francia költőket, akik francia verset alkotnak a számukra készült, többé-kevésbé nyers alapfordításból.

1954 óta megint Párizsban élt, 1956-ban szakított a hivatalos Magyarországgal, s mint hamarosan megtudtam, egyik kezdeményezője és motorja volt azoknak a különféle akcióknak, amelyek a forradalmi tevékenységükért elítélt és bebörtönzött írók kiszabadításán fáradoztak. Visszatérve erre az első találkozóra: a Surcoufból hamarosan útra keltünk a Saint-Germain felé, ahol, mint mondta, találkozói lesznek. A kávéházban fehér bort rendelt, kifejtette, hogy a nürnbergi per érvénytelen, mert a bíróság szovjet tagja éppoly bűnös, mint akik felett ítélezik, azután hogy nem véletlen, ha a magyarok sakkoznak, mert intelligenciájukat abban a világban másra nemigen használhatják, s végül megismertetett legfőbb munkatársával, Sipos Gyulával. Másik fő munkatársát, Karátson Endrét már ismertem, a harmadikkal, Nyéki Lajossal az Alliance Française-ben találkoztam, amikor beiratkoztam nyelvtanfolyamra.

A Surcoufból mindig kávéházba mentünk. Ha magyar íróval találkozott, elküldött, jobb lesz, mondta, ha nem látnak velem együtt, ha valaki jelenti, bajod lehet belőle. Gyanakvása egyetlen kivételt tett, az ő társaságában ismerkedtem meg, ez már egy évvel később történt, Mészöly Miklóssal. Garával a társalgás mindig ugyanegy téma körül zajlott, vagy az antológiáról beszélt, vagy azokról az írókról, akiknek párizsi megjelenését szervezte és megvalósította. Regényfordításai mind a 20. századi irodalomból jönnek, a líráról viszont átfogó képet akart adni, s aztán adott is, a *Halotti beszédtől* egészen az akkori harmincasokig, Szécsi Margitig és Csoóri Sándorig. Ez volt, a magyar költészet volt Gara László szenvedélye, ha a szenvedélyt úgy értem, ahogyan Balzac sugallja. „A szenvedély emberei belegabalyodnak egy gondolatba – mondja Vautrin –, s azután soha többé nem tudnak tőle szabadulni.” Vagy Kierkegaard szavával: „A hit csoda – mondja a *Félelem és reszketésben* –, mert az, ami minden emberi életet egyenlővé tesz, az a szenvedély, és a hit – szenvedély.” Gara hitt abban, hogy a magyar

költészet csoda, és hogy az ő feladata, jobb szóval: hivatása ennek a csodának az európai irodalomban való felmutatása; innen a szenvedély, amely éltette és mozgatta, s amelynek hatása alól környezetében szinte senki sem vonhatta ki magát.

4

A magyar irodalom érdekében kifejtett gyakorlatilag egyszemélyes munkálkodása 1956 és 1966 között csak a lengyel emigrációéhoz mérhető. Gara László tevékenysége egyszerre három síkon folyt. Az első a könyvkiadók, néhány könyvkiadó jóindulatának, mondhatni barátságának a megnyerése. Ez sikerült neki: a komoly tekintélyű Seuil kiadó jelentette meg 1956 után Déry Tibor, Ottlik Géza, Mészöly, Szabó Magda regényeit, s azután 1962-ben a nagy antológiát; a még tekintélyesebb Gallimard adta ki Németh László *Iszonyát* és Illyés Gyula *Kegyencét*, a Seghers pedig nagyhírű költészeti sorozatában József Attilát, Illyés Gyulát, később pedig Ady Endrét.

A második, az elsónél nyilván jóval nehezebb sík az írók érdeklődésének fölkeltése, barátságának megszerzése. Ezen a téren Gara László felülmúlhatatlannak bizonyult. Mintegy negyven francia költőt vett rá arra, Pierre Emmanueltól Jean Grosjeanig, André Frénaud-tól és Guillelvictól Jean Follainig és Pierre Seghersig, hogy a magyar munkatársai által készített anyag alapján a magyar verseket francia verssé adaptálják. A lista a francia kánon felől tekintve is jelentős, a 20. századi francia líra kiemelkedő alakjai az adaptálók, akik mindannyian elfogadják Gara fordítási stratégiáját, vagyis hogy a saját gyakorlatuktól eltérően többnyire formahűen adják vissza a magyar verseket. A termés bámulatos, ugyanis egy-egy versnek gyakran több adaptációja is készült, vagyis az antológiában megjelent fordítások csak a kisebb részét jelentik a nagy műnek, a többi a hagyatékban lelhető fel. Kivéve Vörösmarty *A vén cigányának* fordításait, összesen tizenötöt, melyeket, az *Antológiát* megelőzően Gara külön kötetben is közreadott.¹⁵

A harmadik sík a fordítandó irodalmi szövegek kiválasztása. E tekintetben Gara László célkitűzése különös változáson ment át.

Bár élete utolsó évtizedében közreműködött, közvetlenül vagy csak közvetve, a korszak fontos magyar regényeinek francia kiadásában, figyelme egyre inkább a líra felé fordult. Az *Antológia* egyik érdekes sajátossága, hogy rendkívül tág fogású. Mintegy a magyar líra folyamatosságát kívánja érzékeltetni azzal, hogy belefoglal olyan, a magyar kánonnak is csak a peremén fellelhető költőket, mint Apáti Ferenc, Kecskeméti Végh Mihály, Nyéki-Vörös Mátyás, Beniczky Péter, vagy a 18. századból Petróczi Kata Szidónia, Amadé László, Baróti Szabó Dávid, Ányos Pál, Dayka Gábor, a *Nyugat* köréből Kemény Simon, Lesznai Anna stb. Az 1950-es évek azóta szinte elfeledett magyar költői közül pedig kiváló franciákkal, így Claude Roy-val Kónya Lajost, Alain Bosquet-val Benjámín Lászlót, Jean Roussetot-val Kuczka Pétert fordítottat. A válogatásba sokan szeretnének beleszólni, s feltehetőleg sokan bele is szólnak; jellegzetes e tekintetben Ottlik Géza egyik Garához intézett levele, amelyben – feltételezve, hogy a Párizsban élő nem ismerheti jól a kortárs költészetet, hosszan sorolja, kiket és miért kell belevenni az *Antológiába*.¹⁶ De az akkori huszonévesek, az Ottliktól javasolt Tandori Dezső, Tóth Judit és Székely Magda végül nem kerültek be a kötetbe.

Gara László néhány 1956-ban emigrált fiatal magyar irodalmár és francia költőbarátai segítségével hozza létre a fő művének szánt *Anthologie*-t. A fentebb vázolt recepciómodell első szintje tehát teljesnek mondható, míg a francia költők bekapcsolása nemcsak az adaptáció, de egyúttal az értelmezés munkájába is, megfelel a harmadik szint követelményeinek, megteremtődik, ha sajátos módon is, a dialógus a magyar költők, a költői szövegek és a korabeli francia líra között. Mondhatni, hogy a francia líra kánonja megnyílik a magyar költészet előtt. Egyetlen ember, Gara László szenvedélye hozza létre ezt a találkozást.

A második szint azonban kimarad. A Seuilnél megjelent nagy könyv (Babits szavával: a Fejezet) inkább a magyar, mintsem a francia irodalmi térben indít meg mozgásokat, inkább magyarul jelennek meg róla kritikák, méltatások, s marad hosszú ideig beszédtema az 1960-as években. Az *Antológia* azután az idők során el is tűnt a forgalomból; ma már nem szerepel az Éditions du Seuil

katalógusában, mint ahogyan Ottlik, Mészöly és Szabó Magda regényei sincsenek benne.

A Gara-jelenséget a lengyel emigráció tevékenységével érdemes összevetni. A lengyelek biztos bázisa a Párizs közeli Maison-Laffitte-ban 1947 és 2000 közt megjelenő folyóirat, a Jerzy Giedroyc szerkesztette *Kultura*, amely magas színvonalú irodalmi, eszmei és politikai fórumot biztosított az emigrációban élő íróknak. Ugyanakkor Párizsban Konstantin Jelenski ugyanazt a hangyszorgalmú munkát végzi, mint Gara: kiadókkal, kritikusokkal, írókkal, folyóiratokkal, fordítókkal fog össze, hogy teret biztosítson honfitársainak. Jelenskiék fáradozásai sikerrel jártak, Witold Gombrowicz és Czeslav Milosz minden kétséget kizáróan bekerült az európai kánonba. Gombrowicz a naplójával és regényeivel, Milosz pedig elsősorban nagyszerű esszéivel.

5

Gara László mindent elsőprő szenvedélye megbabonázta a francia költőket, s talán bizonyos fokig még francia kiadóját is. Ugyanakkor hihetetlen lendülete konfliktusokat is gerjesztett. Jellegzetes az a történet, amely Párizsban a hatvanas évek elején róla keringett. Egy versfordítást várt levélben, s ötpercenként szaladt le a házmesterhez, megjött-e már végre a postás. De valahogy elszalasztotta, közben a házmester is elment hazulról, a postás pedig francia szokás szerint becsúsztatta a leveleket az ajtó alatt a portásfülkébe. Gara a fülkeajtó kisablakán keresztül bámulta sóvárogva a neki címzett, várva várt levelet. A házmester csak nem jött. Próbálta az ajtó alatti résen kipiszkálni a fordítást tartalmazó levelet, nem sikerült. Telt-múlt az idő. Végül nem bírta magával, öklével bezúzta a kisablakot, benyúlt, kinyitotta az ajtót, és – győzelem! – magához vette az annyira áhított levelet.

Az anekdota, melynek valóságtartalma legalábbis kétes, meglehetősen pontos portrét rajzol a hatvanas évek elejének Garájáról. Minden figyelmét, teljes erejét az *Antológia* szolgálatába állította, az akadályokat nem tűrte, a nagy mű mindennél fontosabb volt

számára. Apró-cseprő ügyeken összekapott munkatársaival; ilyenkor goromba levelet írt, a címzettek hasonló gorombaságokkal válaszoltak, Gara pedig stencilezett formában terjesztette, vagyis másoknak is megmutatta az általa küldött és kapott leveleket. Karátson Endre, akinek Gara házassági tanúja volt, önéletrajzi regényében részletesen beszámol két-három ilyen összetűzésről. A legérdekesebb azzal az előadással kapcsolatos, melyet Karátson a Keleti Nyelvek Főiskoláján tartott, Aurélien Sauvageot professzor védnöksége alatt¹⁷ a francia nyelvű magyar költői antológiákról. Előadásában Karátson az 1926-os Pogány-antológiáról való elmarasztaló véleményét Sauvageot hajdani bírálóinak idézésével illusztrálta. Gara hozzászólásában durván lehordta a vetélytárs Sauvageot-t, mire az ülésen elnöklő Pierre Chesnais hasonlóan durva hangnemben Gara antológiájáról mondott elmarasztaló véleményt. Karátson három nap múlva szemrehányásokkal teljes goromba levelet kapott Garától, amelyben azt írja róla, hogy „az antiszemita Sauvageot talpnyalója”.¹⁸ A folytatás: válasz, viszonzválasz, még egy viszonzválasz és így tovább.

A történetben – a hiúság, a kicsinyesség, a féltékenység megnyilvánulásain túl – tulajdonképpen a fordítási stratégia mikéntje a legérdekesebb. Gara felfogása, melyet az *Antológia* létrehozásában közreműködő franciák átvettek, a formai hűséget (szótagszám, rímek stb.) mindenk fölé helyezi, ugyanis ez fogja lehetővé tenni, hogy „az eredeti mű lehellete (souffle) átmenjen egyik nyelvből a másikba”.¹⁹ Gara a magyar műfordítók módszerét veszi át, s alkalmazza egy olyan nyelvben, amely addig inkább másféle módszerrel élt. Ahogyan Karátson írja, „a franciák csak ritkán próbálkoznak formahűséggel, ők a szemantikai megfelelést, a költői képvilág minél pontosabb tolmácsolását tartják fontosnak, hangsúly vagy mérték, szótagszám és rím fordítását szándékosan mellőzik, az eredeti hangzatra legfeljebb prózaritmussal utalnak”.²⁰ Azután még hozzáteszi: „Azt tartottam ugyanis, ma is azt tartom, hogy a költői fordítás elsődleges feladata a versek megszerettetése, a cél tehát az, hogy a befogadók a szövegeket élvezettel olvassák, ez az élvezet pedig nem független a maguk ízlésigényétől.”²¹

A SIROKI ALSÓVÁR, KIÁLLÍTÓTÉR

A SIROKI ALSÓVÁR HELYREÁLLÍTÁSA

6

Gara László az *Antológia* utószavában (*La traduction de la poésie hongroise et ses problèmes*) fejt ki felfogását a versfordításról. Mintája, mint mondja, a magyar költő-fordítók eljárása, vagyis elsősorban a vers külső formájának megőrzése és visszaadása. A műhelymunkát először Petőfi Sándor *Fa leszek* című versén mutatja be; Jean Rousset két változatot is jegyez, az egyik tíz szótagos sorokból épül, a második alexandrinusokból, Robert Sabatier ugyancsak két változatot készített, mint ahogy Lucien Feuillade is, mindegyik más versformát alkalmaz. Gara másik példája a *Buda halálának* négy soros előhangja; itt a fordításnak huszonkét variációját olvashatjuk. Különbőféle formai megoldásokat látunk, a költő-adaptátorok keresik az eredeti szöveg francia formai megfelelőjét, szabad versben csak egy-kettő fordít. Ami azt is jelenti, hogy a fordítók többsége visszanyúl a Rimbaud előtti költészet formai megoldásaihoz, ellentétbe kerülve így a francia lírában már közel egy évszázada domináns szabad verses megoldással.

Maga az *Antológia*, s az *Antológia* számára készült, de végül abból kimaradt fordítások így együtt bámulatosan gazdag korpuszt adnak, s a magyar irodalom történetének fontos fejezetét alkotják. Gara László működésének utolsó korszaka egyértelműen azt a korabeli magyar felfogást idézi, amely szerint irodalmunk legerősebb vonulata a lírai költészet. Rímelve ekként arra a nézetre, a Martin Heideggerére például, mely szerint a valódi irodalom, az a fajta irodalom, amely képes a létezését megnevezni, nem lehet más, csak a lírai költészet maga. Így, ellentmondva harminc évvel azelőtti racionális megközelítésének, amely szerint a líra lefordítása szinte lehetetlen, mert a publikumot nem lehet vele megközelíteni, Gara végül is minden energiáját és tehetségét, a teljes szenvedélyét, ennek a lehetetlen vállalkozásnak szentelte.

Sikerrel? Vagy kudarcot vallott, mert a lehetetlent kísértette meg? Az *Antológia* ötvenéves. A múlt. De azóta két újabb francia költőgeneráció folytatja, vagy ha akarjuk: kezdi újra a magyar líra francia adaptációját. A példa, úgy látszik, ragadós.

SZÁVAI JÁNOS

Jegyzetek

¹ Babits Mihály: *Magyar irodalom*. In: *Esszék, tanulmányok I.* Budapest, Szépirodalmi, 1978. 359.

² Gara László: *Magyar irodalom Franciaországban, Nyugat*, 1930. 10. sz. 867.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Az 1913-ban alapított Riedert kifejezetten baloldali kiadóként tartják számon. Legfontosabb szerzői Paul Nizan, Jean-Richard Bloch. A Rieder alapította az *Europe* folyóiratot. 1939-ben beolvadt a Presse Universitaire de France kiadóba.

⁶ Ld. e témáról Yves de Daruvár: *Trianoni magyar sors*, Bp., Püski, 1999.

⁷ *Néron le poète sanglant*, ford. Elisabeth Kovács, préface d'A. Dauphin-Meunier, Paris, Sorlot, 1944 és *Absolue domine*, ford. E. Beaufort, Paris, Sorlot, 1944.

⁸ *Le Double, récit funambulesque de Kornél Esti*, fordította Komoly Péter, Budapest, Corvina, 1967.

⁹ Szegedy-Maszák Mihály: *Fordítás és kánon*. In: *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Alföld Könyvek, 1998.

¹⁰ Gara László i. m.

¹¹ Frye Northrop: *Kettős tükör. Biblia és irodalom*, Budapest, Európa, 1996.

¹² Kertész Imre: *Mentés másként*, Budapest, Magvető, 2011. 166–167.

¹³ Henri Toulouze et Erzsébet Hanus: *Bibliographie de la Hongrie en traduction française*, Paris, Institut Hongrois, 2002. Sophie Aude: *Trente années de littérature hongroise en traduction française 1979–2009*. Budapest, Fondation du Livre Hongrois, 2010.

¹⁴ Kulin Borbála, Józán Ildikó (szerk.): „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*”. *Illyés Gyula és Gara László levelezése*, Budapest, Balassi Kiadó, 2007.

¹⁵ *Quinze poètes français présentent (et traduisent) Le Vieux tzigane*, Paris, Le Pont traversé, 1962.

¹⁶ Ottlik Géza levelei Gara Lászlóhoz. *Jelenkor*, 2003. 1. sz.

¹⁷ Karátson Endre: *Otthonok II.* Pécs, Jelenkor, 2007. 162–165.

¹⁸ I. m. 164.

¹⁹ Gara Ladislás: *La traduction de la poésie hongroise et ses problèmes*. In: *Anthologie*, 460.

²⁰ Karátson i. m. 163.

²¹ Uo.